

წალენჯიხის ეთნოლოგიისათვის

პაპუნა გაბისონია

სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობს წალენჯიხის რაიონი, რომელსაც სამხრეთ-დასავლეთით ზუგდიდის, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით და აღმოსავლეთით ჩხორონწყუს მუნიციპალიტეტი ესაზღვრება. დასავლეთით მას გალის, ჩრდილოეთით კი – მესტიის მუნიციპალიტეტი საზღვრავს. საკუთრივ მუნიციპალური ცენტრი – წალენჯიხა – თბილისიდან 343 კილომეტრით არის დაშორებული და ზღვის დონიდან 222 მეტრზეა გაშენებული. ქალაქ ზუგდიდთან წალენჯიხას 25 კილომეტრი აშორებს, რომელთანაც მას ზემო სამეგრელოში მიმავალი გზატკეცილი აკავშირებს. სარკინიგზო ხაზი წალენჯიხის რაიონში შემავალ დაბა ჯვარამდე მიდის. წალენჯიხასა და ჯვარს შორის მანძილი 16 კილომეტრია. მუნიციპალიტეტში 14 სასოფლო თემი შედის.

წალენჯიხის რაიონში, ისევე როგორც მთლიანად სამეგრელოში, კლიმატი ნოტიო სუბტროპიკულია: ზამთარი რბილი და ზაფხული ცხელი. რაც შეეხება რელიეფს, რაიონის ჩრდილოეთი ნაწილი განიერი და მთიანია, სამხრეთით ვიწრო პლატოსებრი ვაკეა. მათ შორის გორაკ-ბორცვიანი მთისწინეთია გადაჭიმული. მთიანი ნაწილი მოიცავს ეგრისის და კოდორის ქედების სამხრეთ კალთების შტოქედებს და ღრმა ხეობებს. ეგრისის ქედზე აღმართულია ბევრი მწვერვალი, რომელთა სიმაღლე 3000 მეტრს აღემატება: ჭითაგვალა, თხეიშ დუდი, დიდლაღ დუდი, ჭითა ალიში. ასევე შედარებით მომცრო მთები: ყვირა, ოხაჩქუე, ოთეფურა და სხვა. წალენჯიხის რაიონის მთიანი ნაწილი დასერილია ენგურისა და ჭანისწყლის მრავალრიცხოვანი შენაკადების ღრმა ხეობებით. რაიონის სამხრეთ ნაწილში კი ხევ-ხეობებია. მდინარეთა ქსელი ხშირია. მთავარი მდინარეა ენგური, რომელიც წალენჯიხის რაიონში საკმაოდ დიდ მანძილზე მიედინება. მისი მრავალრიცხოვანი შენაკადებიდან აღსანიშნავია: ჩხინა, ეცი, ოლორი (მარჯვენა შენაკადები), ხუბერი, მაგანა (მარცხენა შენაკადები). რაიონის აღმოსავლეთ მხარეს მიედინება მდინარე ჭანისწყალი, რომლის ორივე მხარეს არის წალენჯიხა გაშენებული. მისი შენაკადებია: ინრა, სკურდილი და სხვა. ამ რაიონშია მდინარე ჯუმისა და ოჩხომურის ზემო დინება. ტბებიდან აღსანიშნავია ალპიური ტბა „ტობა ვარჩხილი“, რომელიც ეგრისის ქედზე მდებარეობს. ტბის წყალი ვერცხლისფერია და მისი სახელწოდებაც აქედან მოდის.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ადამიანი უძველესი დროიდან მოსახლეობდა. 1965 წელს სოფელ ენწერში არქეოლოგებმა საცდელი გათხრები ჩაატარეს და ძველი ქვის ხანის ადამიანის ნამოსახლარი – გარე სადგომი გამოავლინეს. იქვე აღმოჩნდა იმ პერიოდის ქვის იარაღები. ასევე, სოფელ ლიაში არქეოლოგებმა ბრინჯაოს ხანის მრავალი ნივთი აღმოაჩინეს, რომელიც ძვ. წ. II-I ათასწლეულებს განეკუთვნება, ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები XX საუკუნის 30-40-იან წლებში ჯვარში გამოავლინა ცნობილმა სიძველეთა დამცველმა და ზუგდიდის მუზეუმის დამაარსებელმა აკაკი ჭანტურიაშვილმა. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია ანტიკური პერიოდის სოფელ ლიაში „დიდა ქირსას“ ტერიტორიაზე გათხრების შედეგად არქეოლოგებმა ამ პერიოდის სამარხები გამოავლინეს. რაც ყველაზე მეტად საინტერესოა, ამ სამარხების მიხედვით გაირკვა, რომ ამ რეგიონში ქრისტიანობა უკვე IV საუკუნეში ფართოდ იყო გავრცელებული, რადგან მიცვალებულები ქრისტიანული წესით იყვნენ დაკრძალული. ადრე და შუა ფეოდალური ეპოქის ისტორიული ძეგლები წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მრავლად გვხვდება, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ეგრისი (ლაზიკის), ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს და გაერთიანებული საქართველოს სახელმწიფოს დროს ეს მხარე ერთ-ერთი დაწინაურებული რეგიონი იყო.

წალენჯიხის სახელწოდების წარმომავლობასთან დაკავშირებით მკვლევრებს შორის აზრთა

სხვადასხვაობა არსებობს. საკითხს პირველი შეეხო იოსებ ყიფშიძე, რომელმაც ნალენჯიხის ეტიმოლოგია ჭანებს დაუკავშირა და მიიჩნია, რომ ეს არის ჭანების ციხე: ნალენჯიხა-ჭელენჯიხა-ნენდიხა – ნენი//ჭანი, დიხა-ჯიხა, ჭანების ციხე (ყიფშიძე 1914: 377). ნალენჯიხის ეტიმოლოგიას შეეხო არნოლდ ჩიქობავა. იგი არ დაეთანხმა ყიფშიძის მოსაზრებას „ნენდიხას“ პირველობის შესახებ და გამოთქვა აზრი, რომ სწორედ ქართულმა შემოგვინახა ამ სახელწოდების უძველესი ფორმა ნალენჯიხა. მეგრულ-ჭანურ ენაზე დაყრდნობით ა. ჩიქობავამ „ნალენი“ ახსნა როგორც „ქვემო“, ხოლო „ჯიხა“ შეესაბამება „ციხეს“. შესაბამისად „ნალენჯიხა“ „ქვემო ციხე“ გამოდის (ჩიქობავა 1937: 40-47).

შოთა მესხია, ნალენჯიხას ჭანების//წანების ტომს უკავშირებს. მისი დასკვნით:

ნალენჯიხა და მისი მიდამოები დასავლურ ქართველ ტომთა თავდაპირვანდელი სამოსახლო ადგილი იყო [...] უდავოა, რომ „ჭენ-ჯიხა“, „ჭალენ-ჯიხა“ და „ჭან-წყალი“ არის დიალექტური ვარიანტები „ნენ-დიხისა“ (ნალენჯიხა) და „ნენ-წყარის“. „ნენ-ჯიხასა“ და „ნენ-წყარში“ „ჭ“-ს მაგივრად სიტყვის თავში „წ“-ს გაჩენა ენათმეცნიერებს ახსნილი აქვთ ე.წ. რეგრესული ასიმილაციით. კერძოდ იმით, რომ ქართული „ჭ“ მეგრულში ხშირად გვაძლევს „წ“-ს (მაგ. შეადარე ქართული – ჭირისუფალი და მეგრული – „წირსფალი“). ასე რომ, ყველა ზემოთ დასახელებული სიტყვების – „ნენდიხა“, „ნენწყარი“, პირველ ნაწილში გაისმის დასავლური ქართული სახელი „ნან“//„ნენ“, „ჭან“//„ჭენ“-ი. მეცნიერებს სადავოდ არ მიაჩნიათ – სწორედ ნანი ტომისაგან მიიღო სახელწოდება ამ ადგილმა და იმ ციხემ, რომელიც მათ ეკუთვნოდათ (ნენ-ჯიხა) და იმ მდინარემა, რომელიც ამ ციხეს ჩაუდიოდა (ნენ-წყარი) (მესხია 1961).

ჭანები ერთ-ერთი დასავლურ ქართული მოდგმის ტომია, რომელსაც ყველაზე მეტი სიახლოვე მეგრელებთან აქვთ. ჭანების სამოსახლო სამხრეთ-დასავლეთ შავიზღვისპირეთშია. ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე ჭანებმა დასავლეთ საქართველოში ძველი ეგრისის სამეფოს ახალი სიცოცხლე ჩაბერეს და პეგემონია მოიპოვეს. ძველი რომაელები და ბიზანტიელები იმ ჭანებს, რომლებიც პონტოს (ჭანეთის) მთებიდან კოლხეთის დაბლობში ჩამოსახლდნენ „ლაზებს“ უწოდებდნენ, ხოლო ახალ სახელმწიფოს – „ლაზიკას“. ჭანები ფართოდ განსახლდნენ მთელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სხვა მეგრულ ტომებთან ერთად, რასაც მეგრულ-ჭანური დასავლურ-ქართული ეთნოსის სახელით ვიცნობთ. ისტორიოგრაფიაში მათ ზანებს უწოდებენ.

საისტორიო წყაროებში სახელწოდება „ნალენჯიხა“ პირველად XIII საუკუნეში გვხვდება. ნალენჯიხის მაცხოვრის ფერისცვალების ეკლესიაში დაბრძანებული ჯვარცმის ხატის წარწერა გვამცნობს:

ქ. რომელი ხსნისათვის ჩუენისა კაც იქმენ და ჯუარცმაი და სიკვდილი დაითმინე, რაი შევსწიროთ ღირსი წყალობათა შენთა, არამედ სურვილით ვამკობთ ჯუარსა შენსა მაცხოვარო ნალენჯიხისაო, მინდობილნი შენნი: მანდატურთუხუცესი დადიანი ბედან და მე ძე მათი მეორედ მამკობი დადიანი გიორგი (თაყაიშვილი 1914: 227).

ბედან და გიორგი დადიანები, მამა-შვილი, სამეგრელოს (ოდიშის), ერისთავთერსთავეები არიან. ბედან II დაახლოებით XIII საუკუნის 40-იანი წლებიდან ამ საუკუნის 90-იან წლებამდე მართავდა სამეგრელოს, ხოლო გიორგი I – XIII საუკუნის მიწურულიდან 1323 წლამდე (არახამია 2003: 43-44).

როგორც ვხედავთ, ჯვარცმის ხატზე მოცემულია ნალენჯიხა და არა ნენ-დიხა ან ჭენ-ჯიხა. ამ კონკრეტული დასახლების სახელწოდება, სადაც მაცხოვრის ფერისცვალების ტაძარი აშენდა, იყო ნალენჯიხა. ასეთ მნიშვნელოვან წარწერას შეცდომით არ შეასრულებდნენ. ამის თაობაზე ორი აზრი არ არსებობს და მომდევნო საუკუნეებშიც, შესაბამისად, ნალენჯიხა გვხვდება. ასე მაგალითად, 1648 წლით დათარიღებულ წარწერაში, ნალენჯიხელ ეპისკოპოსად იხსენიება ევდემონ ჯაიანი: „ქ. მე ეპისკოპოსმან ნალენჯიხელმან ევდემონ ჯაიანმან დავახატინე ეკვდერის კარი ჩვენის ხელმწიფის დადიანის ლევანის სადღეგრძელოთ...“ (თაყაიშვილი 1914: 215-216). ეკლესიის შიგნით, ჩრდილოეთ სვეტზე ევდემონის მეორე წარწერაა: „უფალო იესო ქრისტე, ძეო და სიტყვაო ღმრთისაო, შეიწყალე

ნალენჯიხელი. ევდემონს ჯაიანს შეუწდოს ღმერთმან“ (თაყაიშვილი 1914: 215).

ნალენჯიხის სახელწოდებასთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობებს გვანვდის 1633-1653 წლებში ოდიშის სამთავროში მისიონერული საქმიანობით მყოფი იტალიელი ბერი დონ არქანჯელო ლამბერტიც. ის ასახელებს მდინარე ჭანისწყალს და საინტერესო მოსაზრებასაც გვამცნობს. მისი აზრით, მდინარეს სახელი ეწოდა აქ ნავეებით სავაჭროდ მომავალი მეზობელი ხალხისაგან, რომელსაც ჭანები ჰქვიათ. ლამბერტი ცნობებს გვანვდის ნალენჯიხის ეკლესიაზე და საეპისკოპოსოზე. სამეგრელოს საეპისკოპოსოების ჩამოთვლისას აღნიშნავს, რომ: „მეხუთეა ნალენჯიხელის, გორაკზე მდებარე, მისი ეკლესია ფერისცვალების სახელობაზეა აშენებული. აქ მარხავენ მთავრებს. მის ეპისკოპოსს ჰქვია ნალენჯიხელი“ (ჭყონია 1990: 107). ნალენჯიხელ ეპისკოპოსებს: მიტროფანეს და ილარიონს ახსენებენ სამეგრელოში მყოფი კათოლიკე მისიონერი ბერები (თამარაშვილი 1902: 199-200). დასავლეთ საქართველოს 1937 წლის რუკაზე დატანილია „ჭანისწყალი“ და „ნალენჯიხის მონასტერი“ (ბურჯანაძე 1957: 178-206). 1639 წელს სამეგრელოს სამთავროს რუსეთის მეფის ელჩები: ფ. ელჩინი და პ. ბახარიევი ეწვივნენ და 8 დეკემბერს ისინი ნალენჯიხის მაცხოვრის ეკლესიაში წირვას დაესწრნენ. აქ მათ წინამძღვარი იოანე დახვდათ, რომელმაც სტუმრებს ტაძარი დაათვალიერებინა. ნალენჯიხა მათ „Ценажигა“-ს ფორმით აქვთ გადმოცემული (გამახარია 2005: 262-263).

საისტორიო წყაროებში ნალენჯიხას ჭელენჯიხის ფორმით მარტო XVIII საუკუნეში მოღვაწე ცნობილი სწავლული ვახუშტი ბაგრატიონი ასახელებს:

ამის ჩრდილოთ დის ჭანის-წყალი, წოდებული ჭელენჯიხის გამო. გამოსდის მასვე კავკასსა და დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად [...] მთის თხემზე არის ჭელენჯიხი, ეკლესია გუმბათიანი, დიდშენობა, შეუნიერი, კეთილს ადგილს, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ჭანის მდინარისა და დადის მდინარეს შორის ადგილთა, კავკასიდან ზღვამდე (ყაუხიშვილი 1973: 167, 778).

ჩვენთვის უცნობია რა საისტორიო წყაროზე დაყრდნობით გადმოგვცა ვახუშტმა ნალენჯიხის ალტერნატიული ვარიანტი ჭელენჯიხა. ამას ყურადღება თავის დროზე თამაზ ბერაძემ მიაქცია. მისი დაკვირვებით:

ვახუშტისეული „ჭელენჯიხი“ არც ერთ ეპიგრაფიკულ ძეგლში თუ საისტორიო საბუთში არ გვხვდება. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სწორედ ქართული ნალენჯიხაა ამ სახელის უძველესი ფორმა. ამის გამო ვახუშტისეული „ჭელენჯიხი“ მეგრულის გავლენით დამახინჯებულ ფორმად მიგვაჩნია. „ჭელენჯიხი“ ზუსტი მეგრული შესატყვისობისაა ლიტერატურული ნალენჯიხის (ბერაძე 1967: 34-35).

ნალენჯიხის სახელწოდების წარმომავლობა ჭანებს (ლაბებს) რომ უკავშირდება, ზემოთ მითითებულ მკვლევართა მოსაზრებით მყარდება და ეს ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. მაგრამ ვფიქრობთ, რომ არნოლდ ჩიქობავა ბევრად უფრო დამაჯერებელ ახსნას გვთავაზობს, როდესაც ნალენჯიხას ეტიმოლოგიას მეგრულ-ჭანურზე დაყრდნობით ხსნის, როგორც „ქვემო ციხეს“. მკვლევარს, მართალია, მაგალითებად სხვა ტოპონიმები არ დაუსახელებია, რომლებიც „ნალენით“ იწყება, მაგრამ ისტორიულ ჭანეთში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, არის რამდენიმე ტოპონიმი, რომელშიც „ნალენი“ გვხვდება. მაგალითად: ნალენ კუტუნიოთი, ნალენ ნაფშიოთი, ნალენ პოტოჯური (ფუტკარაძე 2015: 16). ნალე ლივადი (ადგილი თიმსავათში, ართაშენი), ნალემჯორე, ნალენი გოლა (ღვანდი, ვიჯე), ნალენი ძღემი (ართაშენი), ნალენი ოფუტე (მოცხორა, ვინე), ნალენლალი (ტრევენდი) (ბუკია 2010: 49-59); (სიხარულიძე 1979: 168); (გოგოხია 2017: 84). დღეისთვის მეგრულში ქვემოს ანუ „თუდოს“ აღმნიშვნელი „ნალენი“ არ მოგვეპოვება, მაგრამ ძველ დროში სავსებით შესაძლებელია ეს სიტყვა მიმოქცევაში ყოფილიყო. უნდა აღინიშნოს, რომ ნალენიდან ნალენჯიხის წარმომავლობას იზიარებს გონელი არახამიაც. მისი თქმით, ლაბებს მასთან დაუდასტურებიათ სიტყვა ნალენის და ქვემოს ერთიდაიგივეობა (ინფორმაციის მოწოდებისათვის ბატონ გონელს მადლობას მოვახსენებ – პ.გ.).

ადგილობრივი მოსახლეობა ნალენჯიხას ზოგჯერ „წენდიხას“ ეძახის, რაც „წენის მიწას“ („დიხა“ – მიწა – პ.გ.) შეესაბამება. ტოპონიმი ცარიელ ადგილზე არ იქმნება და მის გაჩენას გარკვეული საფუძველი აქვს. გეპირსიტყვიერებაში ტოპონიმების უმრავლესობა ხანგრძლივად ნარჩუნდება. ასეთ ფაქტთან გვაქვს საქმე „წენდიხას“ შემთხვევაშიც. ზემოთ ნახსენები მკვლევრები „წენს“ ჭანებს უკავშირებენ და, შესაბამისად, თავდაპირველი ფორმა „ჭენდიხა//ჭანდიხა“ ანუ „ჭანების მიწა“ იქნებოდა, რომელიც დროთა განმავლობაში „წენდიხად“ გადაიქცა. ამის ნათელი მაგალითია ჭანისწყალი, რომელიც ნალენჯიხას ჩამოუდის. ადგილობრივები მას „წენწყარს“ (წყარი-წყალი – პ.გ.) ეძახიან.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დადგენილია, რომ ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე დასავლეთ საქართველოს ბარში, კოლხეთის დაბლობში და მთისწინეთში განსახლდნენ ჭანები, იგივე ლაზები. მათი ნაწილი აქ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან, ჭანეთიდან (ლაზეთი) მოვიდა. ამ ერთ-ერთი დასავლურქართული მოდგმის ხალხმა ჭანისწყლის ხეობაც აითვისა. დროთა განმავლობაში მდინარეს მათი სახელი, ჭანისწყალი ეწოდა. ჭანისწყლის ხეობის ნაწილს წენდიხა დაერქვა, ხოლო უშუალოდ ციხეს, რომელიც დღევანდელ მუნიციპალურ ცენტრში იდგა – ნალენჯიხა, ანუ „ქვემო ციხე“. დროთა განმავლობაში ხალხურ მეტყველებაში არსებული მიკრო რეგიონის სახელწოდება „წენდიხა“ საკუთრივ ნალენჯიხაზე გავრცელდა.

საინტერესოა, რომ მდინარე ჭანისწყლის ხეობაში, სოფელ ჭიხაშკარში (ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი) დგას ციხე-სიმაგრე, რომელიც ისტორიულ წყაროებში ჭაქვინჯის ციხის სახელით არის ცნობილი. შესაძლებელია ჭაქვინჯის ციხის სახელწოდებაც ჭანებს უკავშირდებოდეს და ის ჭანების ძირს უნდა აღნიშნავდეს (მეგრული „ქვინჯი“ ძირს ნიშნავს, ხოლო „ჭა“ ჭანი. შედარებისთვის საინტერესოა, ნოქალაქევის ციხე-ქალაქთან დაკავშირებით ცნობილი ისტორიკოსის ილია ანთელავას დასკვნა: „ჭიხან ქვინჯი ციხე-გოჯ//არქეოპოლისის სახელია და „ძირის“ ციხეს ნიშნავს, რაც გაგებულ უნდა იქნას, როგორც მთავარი ან თავადი ციხე“ (ანთელავა 1988: 11). ჭაქვინჯთან დაკავშირებით ჯერ კიდევ 1949 წელს გამოთქვა თავისი მოსაზრება შოთა მესხიამ. მის აზრით, ჭაქვინჯი დამახინჯებული ჭიხა-ქუჯია და ის ეგრის ერისთავ ქუჯის უნდა უკავშირდებოდეს. ციხე-გოჯი არა ნოქალაქევს, არამედ ჭაქვინჯს უნდა მიემართებოდეს. ამ აზრს სავსებით იზიარებს თამაზ ბერაძე (ბერაძე 1967: 209-210). ამ საკითხზე განსხვავებული მოსაზრება აქვს ავთანდილ თორდიას. ის ჭაქვინჯის უძველეს სახელწოდებად ოდიშს მიიჩნევს, საიდანაც ეს სახელი შემდეგ ქვეყანას ეწოდა (თორდია 2012: 75-76). ასევე საინტერესოა ტოპონიმი „ოჭანე“ დაბა ჯვართან ახლოს. ეს სახელწოდება ჭანიების გვარს, რომ უკავშირდებოდეს, მაშინ საჭანო ან ლეჭანე გვექნებოდა, როგორც ეს ხშირად სამეგრელოში კომპაქტურად დასახლებული გვარების თვითსახელწოდებების შემთხვევაში გვაქვს.

დამოწმებანი

ანთელავა 1988: ი. ანთელავა. *XI-XIV სს. ქართული საისტორიო წყაროები*, თბილისი.

არახამია 2003: გ. არახამია. *ოდიშის საერისთავოს ისტორიიდან (XI ს.-XVI ს. I ნახ.)*, თბილისი.

ბერაძე 1967: თ. ბერაძე. *ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიიდან (XII-XVII სს.)*, საკანდიდატო დისერტაცია ისტორიაში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი.

ბუკია 2010: მ. ბუკია. *რთულფუძიანი ტოპონიმები ლაზურში, ქართველური ონომასტიკა*, ტ. IV, თბილისი.

ბურჯანაძე 1957: შ. ბურჯანაძე. *ლიხთ-იმერეთის 1737 წლის რუკა*, როგორც ფეოდალური საქართველოს ისტორიის პირველწყარო, *ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე*, ტ. I, თბილისი.

გამახარია 2005: *Посольства Федота Елчина и Павла Захарьева в Менгрелию (1639-1640 гг), Материалы по церковной и этнополитической истории Абхазии*, изд. Д. Гамахария, Тбилиси.

გოგოხია 2017: ბ. გოგოხია. *ლაზური გვარსახელები, ლაზური ანთროპონიმების საკითხები*, თბილისი.

თამარაშვილი 1902: მ. თამარაშვილი. *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*, ტფილისი.

თაყაიშვილი 1914: ე. თაყაიშვილი. *არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში, არხეოლოგიური მოგზაუ-*

რობანი და შენიშვნანი, წ. II, ტფილისი.

თორდია 2012: ა. თორდია. სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ოდიში, შ. მესხის სახ. სასწავლო უნივერსიტეტის სამეცნიერო შრომების კრებული, N5, თბილისი.

მესხია 1961: შ. მესხია. მცირე ცნობა წალენჯიხის უძველესი წარსულიდან, გაზ. კომუნიზმის დროშით, N4, 8 იანვარი, წალენჯიხა.

სიხარულიძე 1979: ი. სიხარულიძე. ქანეთი (ლაზეთი), საისტორიო გეოგრაფიის მასალები, ტ. II, თბილისი.

ფუტკარაძე 2015: ტ. ფუტკარაძე. ქართული ენა როგორც თურქეთის რესპუბლიკის ერთ-ერთი მდგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები, ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები, ტ. IV, თბილისი.

ყაუხიშვილი 1973: ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, ტ. IV, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.

ყიფშიძე 1914: И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского//иверского языка, Санкт-Петербург.

ჩიქობავა 1937: ა. ჩიქობავა. წან პრევერების მნიშვნელობისათვის ქართულში, ენიმკის მოამბე, ტ. I, თბილისი.

ჭყონია 1990: დონ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, იტალიურიდან თარგმნა ა. ჭყონიამ, გამოსაცემად მოამზადა ი. ანთელავამ, თბილისი.

FOR THE ETYMOLOGY OF TSALENJIKHA

Papuna Gabisonia

Tsalenjikha is located in the northwestern part of the Samegrelo region (western Georgia), in the gorge of the Chanistskali river. The municipal centre is located 343 kilometers from Tbilisi and is located at 222 meters above sea level. The Tsalenjikha municipality consists of twelve rural communities. The climate is subtropical humid. The Tsalenjikha municipality borders the municipality Gali (west), Mestia (north), Zugdidi (south) and Chkhorotsku (east). The main rivers of this microregion are Inguri and Chanistskali with their numerous tributaries. The Egrisi Ridge is located north of the municipality. The territory of the municipality has been inhabited since Palaeolithic times. Archaeological material of the ancient historical period was found here.

In historical sources, Tsalenjikha is first found in the iconography of the thirteen century. Some scientists believe that the toponym Tsalenjikha belongs to the Chan tribe and means the fortress of Chan. Chans in western Georgia settled in the II-I centuries BC. "Tsalen" in Chan (Laz) language means lower, "tsalenjikha" – lower fortress (I. Kipshidze). The Lazian word "tsale-ni" means the lower part, and "jikha" – a Mingrelian fortress. Locals also called Tsalenjikha "tsendiha". This toponym means the "land of Chans". We think that the toponym Tsalenjikha means the lower fortress. This name was applied to the territory of the town itself. And in the middle of the Chanistskal gorge, Tsendikha was called because the Chan tribe settled here. Thus, that the name of this tribe is associated with the name of the Chakvindzhi fortress. This fortress is located in the gorge of the Chanistskali river.